

Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року

(Опубліковано: Вісник Академії праці та соціальних відносин. – 2009. – № 4. – С. 163–168.)

На основі архівних документів та мемуарів досліджено Медвинське антибільшовицьке повстання: історіографія питання, причини виступу і поразки. На його прикладі показана трансформація революційної боротьби за владу в Україні у форму селянської автономної моделі влади – місцевої республіки. Висвітлена брутальна поведінка більшовиків в українському селі.

Ключові слова: *спомини, документи, селяни, більшовики, повстання, республіка, селянсько-партизанський рух*

Медвинское антибольшевистское восстание в Украине в 1920 году

На основе архивных документов и мемуаров исследовано Медвинское антибольшевистское восстание: историография вопроса, причины выступления и поражения. На его примере показана трансформация революционной борьбы за власть в Украине в форму крестьянской автономной модели власти – местную республику. Показана преступная политика большевиков в украинском селе.

Ключевые слова: *мемуары, документы, крестьяне, большевики, восстание, республика, крестьянско-партизанское движение*

Medvyn Anti-Bolshevist Up-rising in Ukraine in 1920

The author has studied the anti-Bolshevist up-rising in Medvyn on the basis of documents from archives and memoirs: historiography of this topic, the reasons of its outbreak and its defeat. Using this revolt as an example, the author shows transformation of the revolutionary struggle for power in Ukraine into an autonomous peasants' form of governing – the local republic. The article gives facts of brutal behavior of Bolsheviks in Ukrainian villages.

Key words: *memoirs, documents, peasants, Bolsheviks, up-rising, republic, peasant-partisan movement*

Більшовики, зазнавши наприкінці літа 1919 р. другої поразки в Україні, переглянули свою політику. Вони визнали, що реквізиція збіжжя та колективізація викликали ворожість українського селянства, відбулася недооцінка націоналізму, який мав глибокі народні корені. 21 грудня 1919 р. був утворений третій радянський уряд. Тепер він мав діяти досить обережно: припинилась колективізація; зерно, хоч і продовжували відбирати, однак українського селянина намагалися переконати, що воно призначалось не для Росії, а для української радянської армії; комуністи проголосили захист української незалежної соціалістичної радянської республіки; опорою на селі було обрано незаможного селянина, якому пообіцяли зберегти за ним його землі.

Однак, нова стратегія дій підпорядковувалась все тій же меті – утвердити владу в українському селі, поширити її на території України. Тому, партія більшовиків наполегливо впроваджувала радянські державні механізми на захоплених українських землях. Їх влада в Україні утверджувалась у формі тимчасових надзвичайних органів, наділених широкими повноваженнями. До них слід віднести насамперед Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Раду робітничої і селянської оборони України, Раду української трудової армії та всі їхні територіальні відгалуження, а також революційні штаби, комнезами, надзвичайні комісії та революційні трибунали, спеціальні «трійки»,

«п'ятірки», «військові наради» тощо. І як показав досвід, усі вони виявились не «тимчасовими». Їхні надзвичайні повноваження, які відкидали елементарні загальноприйняті норми людської моралі і права, протягом десятків років механічно переносились у новостворювані репресивні органи, залишалися за ними, вдосконалювалися, набували інших форм, але не втрачали попереднього жорстокого характеру.

Проте, оволодіти українським селом було не просто: селяни не сприймали ідей більшовизму і вдалися до партизанської війни, використовуючи добре їм знайому місцевість. Новопостала влада вдалася до жорстких спроб подолання опору селянських повстанських загонів. Разом з тим, там, де запроваджувалась радянська влада, більшовики намагалися всіляко використати місцеве населення, тримати його під повним контролем. Для цього здійснювався облік населення, на яке покладались різноманітні трудові повинності: заготівля дров, прання білизни; з числа місцевого населення залучалися фахівці за окремими професіями – пекарі, бухгалтера та ін. На населення покладалися й такі повинності, як постачання владі білизни, коней та ін. Так, наприклад в наказі Звенигородської повітнаради від 14 листопада 1921 р. значилося: «... населенню г. Звенигородка сдать 120 пар белья и обмундирования в уездвоенкомат..., населенню м. Шполы выделить 60 пар комплектов белья и обмундирования, местечек Рыжановки и Ольшаны – по 20 пар, населенню Лысянки, Винограда и Екатеринополя – по 10 пар комплектов белья», а для боротьби з повстанськими загонами зобов'язували мешканців Виноградської, Петраківської, Козачанської волостей віддати по 6 коней з кожної, населення Шполянської і Мокро-Калигорської волостей – по 5 коней, Рижанівської, Вільховецької, Катеринопільської, Вільшанської, Лисянської, Кирилівської, Стецівської – по 3[1]. Тих, хто ухилився від покладених на них обов'язків прираховували до категорії дезертирів[2] і застосовували жорстокі міри покарання аж до розстрілу. 2 лютого 1920 р. Всеукраїнський ревком довів до місцевих органів свою постанову «Про застосування вищої міри покарання – розстрілу до активних контрреволюціонерів на Україні». У ній говорилося: «... для повного знищення перепон, що порушують стійкість Радянської влади в Україні, Всеукраїнський революційний комітет, відповідальний перед робітничо-селянською масою України за всебічне зміцнення її, у своїй неухильній і рішучій боротьбі з будь-якими спробами контрреволюційного характеру не може зупинитися ні перед якими заходами аж до застосування системи червоного терору». А в місцевостях, охоплених повстанським рухом, вводився інститут заручників, кругова порука населення за будь-яке заворушення, а тим більше виступ проти радянської влади. У випадках відверто виявленої ворожнечі населення, відмови видати повсталих передбачалася суворая кара аж до спалення села[3, 53,109,116].

Окрім всього іншого молодих чоловіків згідно з наказом місцевого повітового військового комісара мобілізували до лав Червоної армії[4]. Це ще більше налаштувало селян проти більшовиків і радянської влади, сприяло розростанню повстанських загонів: «... а як почали брати чоловіків до війська, то хто не хотів їхати до Московщини, куди направляли мобілізованих, втікав до лісу. По лісах зібралося багато людей з сусідніх сіл, усі вони мали зброю і одганяли красноармійців від своїх сіл...»[5, 53].

Одним з локальних і найбільш активних виступів українського селянства проти брутальної поведінки більшовиків було повстання селян волосного містечка Медвин* Канівського повіту. Село розкинулось у дуже зручній для повстанців ярах, утопало серед садків та чудової природи. Місцеві жителі та вихідці села згадують, що «... Споконвіку люди тут [в селі – *В.Щ.*] жили з врожаєм садів. У цьому селі навіть було виведено зимовий сорт яблук – медвинська циганка...»[6].

Поводом до повстання послужив приїзд до Медвина на підтримку місцевого більшовицького ревкому чотирьох комуністів з вимогою мобілізувати до лав Червоної

* Нині село Богуславського району Київської області.

армії чоловіків 1899 року народження, негайно завершити продрозверстку, організувати боротьбу з місцевими повстанцями. Причини виступу більш глибокі: несприйняття селянами більшовицьких ідей, їх тоталітарних методів управління, нав'язування економічних реформ, що ламали усталені традиції сільськогосподарських виробників.

На правобережній Україні, в тому числі і в Медвині та навколишніх селах протест селян проти впровадження влади більшовиків був надзвичайно активним. Це проявилось ще задовго до Медвинського повстання, на початку 1919 р., коли в лютому місяці більшовики вдалися до встановлення в селі радянської влади. В Медвині, як і в багатьох інших сусідніх селах існувала досить розвинута форма самоорганізації селян, підтримувана озброєними загонами Вільного козацтва. Пізніше, в 1920 р., в околицях сіл Медвин та Ісайки Канівського повіту в боротьбі з більшовицькими військами повстанці утворили селянську автономну модель влади – Медвинську республіку – локальне свого роду національно-державне утворення, яке поширило свій вплив на ближні села Богуславського, Звенигородського, Канівського повітів Київської губернії. Подібна форма селянського самоуправління була трансформацією революційних процесів у боротьбі за владу в Україні проти окупантів. В Україні відомі й інші республіки, які виникли і діяли в добу Української революції 1917–1921 рр.: Баштанська (1919 р.), Гуляйпільська (1919–1920 рр.), Мліївська (1919–1922 рр.), Холодноярська (1918–1922 рр.) та ін. Із загальної їх кількості виділяються національні утворення, які проявили себе більш життєздатними, адже вони опиралися на ідею національного визволення.

На організацію більшості тогочасних республік впливав процес відродження у свідомості селян козацьких традицій. Це стосується й Медвинської республіки, адже в краї з весни 1917 р. активно розгорнувся козацький рух у формі Вільного козацтва, яке започаткувалось у Звенигородському повіті Київської губернії, швидко поширилось на Правобережній Україні, а потім і на Лівобережжі.

В роки Української революції при частих змінах влади, а фактично, як у споминах пише І. Дубинець, безвладдя[7,9] селяни Медвина самоорганізувалися, зростає їх національна свідомість: в роки революції майже всі вже знали, що вони українці, що колишня царська Малоросія є Україна з 30-и мільйонним населенням – окрема, незалежна від Росії держава. Знали, що незалежність треба боронити[7,10]. Часта зміна влади сприяла до несплат податків. Життя в селі стало своєрідною формою селянського самоуправління. Землі п'яти економічних поміщиків Браницьких розподілили між селянами навколишніх сіл та Медвина, з лісового дерева (дуб, клен, липа) побудували оселі, господарські приміщення, з площ великих вигонів, що були наколо села, добавили землі тим, хто мав малі батьківські садиби. Засноване товариство «Просвіта» сприяло розвитку культурного та освітнього рівня населення: діяла бібліотека із значною україномовною літературою, драматичний гурток, який раз у дві чи три неділі у приміщенні школи ставив українські вистави[7,10]. Прадавні витоки козацьких самоврядних традицій, що мали місце в краї спільно із діючою культосвітньою роботою посилювали і зміцнювали існуючу автономну форму місцевої влади. В ній селяни ставали вже не лише суб'єктами суспільних та трудових відносин, а й суб'єктами системи управління і розподілу.

З приходом більшовиків, які намагалися утвердитись в селі через діяльність створеного ними волосного революційного комітету (голова Буря) політичне життя в селі розділилось на два табори, проте діяльність місцевого волревкому не мала авторитету серед населення Медвина[7,11,12].

Джерелом, де ми черпаємо найбільш повну інформацію про Медвинське повстання залишається спомина учасника подій Івана Дубинця*. За його авторством у 1952 р. в Нью-Йорку (США) вийшов історико-мемуарний нарис «Горить Медвин». Його у

* Український політичний діяч, член Української революційно-демократичної партії (УРДП), член управи, а пізніше голова (до III з'їзду, 28–29 листопада 1953 р.) Демократичного об'єднання колишніх репресованих українців советським режимом (ДОБРУС), журналіст. Народився 1903 р. у містечку Медвин на Київщині. Помер 30 січня 1954 р. «трагічною смертю» (з пам'ятки IV з'їзду «ДОБРУС»). Похований на українському православному цвинтарі в Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі, США).

1950-х роках з-за океану привезли до України у подвійному дні валізи розшитими листками. Тут, у селі, книгу зібрали до купи, й у кожній хаті її прочитали. Ніхто з односельчан не доніс в «органи» про антирадянську книгу і її поширення[8]. Дослідник Роман Коваль твердить, що книга потрапила в Україну на початку 1960-х рр., до Медвина її привезла Олександра Бражник[7,3]. Про це ж розповідають і в Богуславському краєзнавчому музеї[9]. В 1992 р. краєзнавці перевидали книгу. Вона вийшла з друку в м. Богуслав накладом в 500 примірників. 2000 р. у видавничому центрі «Просвіта» Історичний клуб «Холодний Яр» за загальною редакцією Р. Ковалю видав книгу «Медвин в огні історії», куди увійшли твори «Горить Медвин» Івана Дубинця, мемуари Миколи Василенка «Мова про пережити», оповідання Григорія Косинки «На “золотих богів”», довідкові матеріали. Висвітлити окремі аспекти повстання та зрозуміти менталітет місцевого селянства в тогочасних революційних подіях допомагають дослідження членів організації «Витоки» Національної спілки краєзнавців України, з під пера яких протягом 1999–2009 рр. вийшла значна кількість наукових досліджень[10;11;12;13;14;15;16;17;18]. В значній мірі проливають світло на селянський рух Київщини, в тому числі й Медвинське повстання документи справ Київського губернського революційного комітету (ф.р. 1), канцелярії Київського губернатора (ф. 2), прокурора Київського окружного суду (ф. 183) та ін. Державного архіву Київської області (ДАКО)[19;20;21], Київської губернської військової наради (ф. 3773) Галузевого державного архіву Міністерства оборони (ГДА МО) України[22;23;24;25].

Піднявшись проти більшовиків населення Медвина вважало, що зможе кілька місяців протриматися власними силами, не допускаючи до себе ворога, а там підійде на допомогу армія на чолі з С. Петлюрою[7,13]. Однак ніхто з медвинців не мав повної інформації про те, що відбувається в Україні. 19 серпня 1920 р. повстанці оголосили у селі військовий стан. Отаманом був обраний військовий старшина Хома Лебідь, начальником штабу – Микола Василенко, начальником розвідки — сотник Дніпровий. Проти повстанців направили Таращанський полк, проте лише при підході 1-ї кінної армії С. Будьонного 10 вересня розпочався штурм Медвина. Під натиском переважаючих сил противника повстанці наприкінці дня відійшли до Хижинсько-Журжинських лісів. Протягом кількох днів більшовицькі війська страчували і грабували місцеве населення. У Медвині згоріло 600 будинків.

Після кривавої розправи, у Медвині на півроку розквартирували полк більшовицької кінноти та полк піхоти, що стояв там мало не рік. Люди і коні були на утриманні медвинців. З розповіді очевидця подій І. Дубинця: «... Більшовицькі війська в селі пиячили, бешкетували, викрадаючи ночами по хлівах курей і свиней, часто виїздили на села та до лісу на облави повстанців і допомагали уповноваженому карного розшуку супроводжувати арештованих до сусіднього Богуслава». Повстанці періодично намагалися відбивати награвані обози. Один з таких розгромили в урочищі Гударів Яр. У відповідь на це та у зв'язку з тим, що медвинці продовжували вести партизанську війну, частини армії С. Будьонного, що прямували на південь, знову спустошили Медвин і навколишні села, а поблизу Ковтунового лісу 13 жовтня розстріляли 79 медвинців віком від 18 до 35 років. Уціліти вдалося лише одному[26].

Тероризуючи населення навколишніх сіл, більшовики намагалися в такий спосіб відштовхнути селянство від повстанців, які базувалися в місцевих лісах. В кожному селі із заможних і найбільш авторитетних селян сформували групи відповідальних. Їх розстрілювали у разі нападу повстанців на більшовицькі загони і їх адміністрацію. В такій ситуації змінився керівний повстанський штаб: від нього відійшов отаман Хома Лебідь*, а його місце зайняв отаман Квітковський, об'єднавши під своєю орудою роздрібнені повстанські загони. Помічником отамана став Платон Слуцький – син медвинського священника. Від керівництва повстанням відійшов начальник штабу Микола Василенко**.

* Пізніше емігрував до Польщі.

** Згодом зі своїм братом Панасом перебрався до Польщі, а звідти переїхав до Південної Америки.

Керівником відділу пропаганди і далі залишався сліпий бандурист Антін Петюх***, який своїми промовами і грою на бандурі підтримував у селян ненависть до більшовизму і волю до боротьби за національне визволення.

Загін Квітковського як бойова одиниця не становив для більшовиків великої загрози. Але він був небезпечний для них як морально-політичний чинник – своїми рейдами по селах з пропагандистською роботою Антона Петюха. «Повстанці Квітковського були усі на конях, одяг і озброєння мали як у більшовиків, наприклад, на головах були «будьонівки». Тому по дорозі такий загін часто сприймали за більшовицький. Тож нерідко навіть у самому Медвині ввечері можна було побачити як загін Квітковського проїжджав вулицями села, в якому було повно більшовицького війська», – згадував І. Дубинець[7,23–25].

Проте втрати, що їх зазнав селянський повстанський рух у 1921 р. став однією з причин цілковитої поразки національно-визвольного руху в Україні. Розгром керівних повстанських організацій, багатьох селянсько-партизанських загонів гнітюче вплинули на частину керівників повстанського руху. Запроваджена більшовиками нова економічна політика відволікала селян від подальшої боротьби, а кількарічна виснажлива війна посилювала у них зневіру в перемогу над більшовиками. В таких обставинах отаман Квітковський і частина медвинців, що воювали під його керівництвом, вирішили скористатися з проголошеної більшовиками амністії і припинили боротьбу[27]. Згодом майже всі вони були страчені. З часом ліквідували й тих повстанців, хто не повіривши у амністію, продовжували переховуватись у лісах і чинили опір радянській владі.

У 1930-х роках радянська влада в час нового оберту маховика репресій згадала про Медвинське повстання. Тоді під приціл НКВС потрапили родичі повстанців. Усіх їх репресували. Чисельність населення Медвина з 1917 р. по 1923 р. зменшилась із 12 000 до 10 447 осіб[28], а напередодні Другої світової війни склала 6 000*. Чекісти прагнули ліквідувати потенційних супротивників – вояків, що могли виступити проти пануючої влади. Боячись партизанки, вони не могли забути про вкриті лісами території, де встановити контроль було найважче. А в березні 1938 р. заарештовано шістьох колишніх учасників Медвинського повстання, що залишились живі. Григорія Салату судили 26 березня 1938 року, Трохима Коломійця та Дмитра Салату – 5 квітня, ще трьох медвинців – 10 квітня. За два заходи, 13 квітня й 7 травня усіх було розстріляно[29,223]. Відомий український дослідник радянського тоталітарного режиму С. Білокін в своїй фундаментальній праці «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.)» вдало навів слова Івана Дубинця, «большевицька влада ніколи, нікому і нічого не прощала».

Отже, Медвинське повстання – результат зростаючої національної свідомості селян України початку ХХ ст., їх непримиренної боротьби в добу Української революції з поневолювачами, які несли в українське село неприйнятні ідеї, спрямовані на реформування традицій життя і усталеної організації сільськогосподарського виробництва. Життєвий уклад селян Медвина в роки революції, що проходив на межі війни і миру, боротьба за владу і своє визволення наглядно продемонстрував формування в українських селян нових форм моделі самоорганізації – місцевих республік та волю до самопожертви в ім'я національного визволення. Є очевидним, що в революції 1917–1921 рр. селянство було рушійною силою і могло відстояти незалежність України. Проте виступи в переважній більшості носили стихійний характер, а центральна українська влада не змогла організувати революційний потенціал селян України.

Література:

*** Справжнє прізвище Митяй (1886–1921). Потрапив у пастку до більшовиків у с. Семенівка Лисянської волості Звенигородського повіту, але не бажаючи здатися живим, пустив собі кулю в лоб.

* Станом на 2007 р. чисельність населення в Медвині становило 3 450 осіб.

1. Галузевий державний архів Міністерства оборони (ГДА МО) України . – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 12, арк. 243.
2. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.Р. 1, оп. 1, спр. 282, арк. 91, 91 зв.
3. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення півдня України в 20-ті–50-ті роки ХХ століття. – К., 2000. – 534 с.
4. Див.: Вісті. – 1920. – № 60. – 9 серпня; № 86. – 13 вересня; № 90. – 19 вересня; № 100. – 4 жовтня.
5. Шатайло О. Генерал Юрко Тютюнник. – Львів, 2000. – 144 с.
6. Див.: Денисенко Г. Чуєш, брате мій // Кіно-Театр. – 2007. – № 3.
7. Дубинець І. Горить Медвин. Історично-мемуарний нарис / Медвин в огні історії. – К., 2000. – 84 с.
8. Ткаченко В. Медвинці пам'ятають героїв // Народне слово. – 2006. – 19 жовтня.
9. 3 пошукових експедицій автора.
10. Див.: наприклад: Щербатюк В., Беззубець О., Павленко Р. Отаман Квітковський. Коротка біографічна довідка // Добридень. – 2000. – № 12. – С. 21, 22.
11. Медвинське повстання (За спогадами Дніпро – учасника повстання) // Там само. – С. 22.
12. Іванченко М. Вільне козацтво // Добридень. – 2000. – № 2–6. – С. 28–32.
13. Із полиць архівів // Там само. – С. 34–36.
14. Бушин М.І. Павло Скоропадський – останній гетьман України (кінець 1917 – грудень 1918 рр.) // Добридень. – 2001. – № 1–4. – С. 11–13.
15. Павленко Р. Боротьба за українську державність на Черкащині в першій половині ХХ ст. // Там само. – С. 24, 25.
16. Щербатюк В. Історія регіонів України: Лисянщина. – К.: Логос, 2002. – 428 с.
17. Щербатюк В.М., Беззубець О.В., Безрідна К.І. та ін. Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К.: Наук. думка, 2004. – 408 с.
18. Щербатюк В., Березовський О., Верговський С. та ін. Шевченків край: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 2009. – 546 с.
19. ДАКО. – Ф.Р. 1, оп. 1, спр. 282.
20. Там само. – Ф. 2, оп. 222, спр. 215.
21. Там само. – Оп. 176, спр. 243.
22. ГДА МО України . – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 12.
23. Там само. – Спр. 13.
24. Там само. – Спр. 16.
25. Там само. – Спр. 40.
26. Щербатюк В. Медвинське повстання / Край козацький. Довідник з історії Лисянщини. – К., 2004. – С. 168.
27. ГДА МО України . – Ф.Р. 3773, оп. 19823, спр. 12, арк. 212.
28. ДАКО. – Ф. 411, оп. 1, спр. 518, арк. 69.
29. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 448 с.